

כיתות הכוננות - מבוא

מחבר: בעז זלמנוביץ

מקור: "יסודות", גיליון 7 | מלחמת 'חרבות ברזל' - חלק ראשון

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: אלי מיכלסון, יניב פרידמן, בעז זלמנוביץ

שנת הוצאה: 2025

כיתות הכוננות - מבוא

בעז זלמנוביץ¹

ב־7 באוקטובר 2023 יצאו אנשי היישובים ובראשם חברי כיתות הכוננות להגן על משפחותיהם ועל קהילותיהם. בשעות הראשונות הם היו היחידים שניצבו כנגד מחבלי חמאס בחלק ניכר מהיישובים, והמחיר היה כבד: רבים מהם נהרגו בלחימה ורבים נפצעו. חלקם נחטפו חיים או חללים. שער זה עוסק במחלקות הגנת היישובים (כיתות הכוננות בשמן בפי כול) של יישובי הנגב המערבי ובלחימתן ב־7 באוקטובר 2023.

מקורותיה של ההגנה המרחבית (הגמ"ר) נעוצים עוד בתקופה שלפני הקמת המדינה.² אז, על פי אלון קדיש: "ההתיישבות הכפרית היוותה נדבך מרכזי באסטרטגיות של הנהגת היישוב במלחמת העצמאות – תחילה [...] כאמצעי לקביעת גבולותיה בפועל של המדינה היהודית, לכשתקום בהתאם לעקרון החלוקה. מאוחר יותר, כשהישגי ה'הגנה' בחודשי המלחמה הראשונים אפשרו למעשה את הקמתה של מדינה יהודית בארץ־ישראל, היוו היישובים קו

1 אל"ם (במיל") בעז זלמנוביץ חוקר ועורך ספרים במחלקה להיסטוריה בצה"ל. מחקרו '**הדרך צפונה - מבצע ליטני**' פורסם ב־2023.

תודה לחיים בונדר על הסיוע בהכנת המבוא.

2 דותן דרוק, "הגנה מרחבית – עלייתה, ירידתה ולידתה מחדש", **בין הקטבים** 19, פברואר 2019, עמ' 79-80 (להלן: דרוק, **הגנה מרחבית**). ראו גם: דותן דרוק, "האם הופקו הלקחים הנכונים מעמידת היישובים במלחמת העצמאות?", **יסודות** 1, מאי 2019, עמ' 83-133.

ההגנה הראשון בפני פלישת הצבאות הערביים³. לצורך כך הוקצו משאבים לבניית ביצורים, להצטיידות במלאי נשק, תחמושת ומזון, וכן הוצב כוח אדם מתוך היישוב ומחטיבות ה'הגנה' ולאחר מכן מצה"ל. בשנים הראשונות שלאחר הקמת המדינה היו היישובים חלק ממערך ההגנה של מדינת ישראל, ולפחות בתכנון הם שולבו בבלימת ההתקפה של צבאות ערב. בהדרגה דעך רעיון ההגנה המרחבית, ומשקלה הופחת ביחס לכוחות הניידים שנועדו להכריע את המלחמה בשטח האויב. בחלוף השנים ועם השתנות הגבולות חדלה ההגנה המרחבית במתכונתה זו להתקיים בגלל השינוי באופי האיומים העיקריים, שמולם נראתה התועלת של הגנה מרחבית מוגבלת.⁴ בעשורים האחרונים נבנו ואומנו כיתות הכוננות בעיקר כנגד תרחיש של חדירת חוליית מחבלים ליישובים.⁵ תחום ההגנה המרחבית אופיין במבוכה ובשינויים תכופים.⁶ בשנים האחרונות הוגדרו הסמכויות לטיפול בהגנת היישוב:

- פיקוד העורף (פקע"ר) – אחריות לרכש, הצטיידות וניהול מרכיבי הביטחון;
- זרוע היבשה – אחריות לבניין הכוח של מערך הגנת היישוב;
- הפיקוד המרחבי – אחריות מבצעית בשגרה ובחירום.

בפועל, הטיפול השוטף בהגנת היישוב הוטל על קצין היישובים (קצין מפקע"ר) בחטיבה המרחבית, והכפיפות המבצעית היא למפקד הגזרה.

התפיסה המבצעית שגובשה במטכ"ל ובפיקוד הדרום לאחר מבצע 'צוק איתן' (2014), שבמהלכו הצליח חמאס לממש מספר פשיטות בשטח ישראל – חלקן באמצעות מנהרות, הגדירה שיש לשפר את מעטפת הביטחון ביישובים. זאת נוסף לבניית המכשול התת-קרקעי והעל-קרקעי ולביצוע הפעולות הבאות: קביעת נהלים מבצעיים להגנת המכשול ולהגנת היישובים; חיבור הגדרות האינדיקטיביות של היישובים לחמ"לים הצבאיים; השלמה ושיפור של מרכיבי הביטחון ביישובי עוטף עזה; השלמת העבודה הארגונית

3 אלון קדיש, "יישובים מתכוננים למלחמה", בתוך: אלון קדיש (עורך), **מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט: דיון מחדש**, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2004, עמ' 801.

4 דרוק, **הגנה מרחבית**, עמ' 93; ראו גם: יורם פריד, **מהתיישובות ביטחון לביטחון היישובים: תפיסת ההתיישובות של צה"ל**, רסלינג, 2020.

5 דרוק, **הגנה מרחבית**, עמ' 95.

6 לילך אשחר, "תקומת ההגנה המרחבית", **מערכות** 503, ספטמבר 2024, עמ' 32-39 (להלן: אשחר, **תקומת ההגנה המרחבית**).

להקמת ענף עורף באוגדת עזה; תיקוף והתאמה של תפיסת ההגמ"ר; והסדרת הפריסה של כוחות הגנה והגנת יישובים (הגמ"ש).⁷

בשנים הראשונות לאחר המבצע אכן פעלו פיקוד הדרום ופיקוד העורף בשיתוף עם משרד הביטחון לשיפור מרכיבי ההגנה ביישובים, אך עם הזמן נזנח העיסוק בנושא. בשנים שקדמו לאוקטובר 2023 לקה ההגמ"ר בכל הדרגים. באוגדת עזה היה ראש ענף עורף,⁸ אבל לא היה קצין הגמ"ר אוגדתי. גם יחס המפקדים בדרגים השונים להגנת היישובים היה תלוי בהם עצמם. כך היה גם היחס של מפקדי גדודי התעסוקה המבצעית (תע"ם). הוא לא היה אחיד והשתנה בהתאם לתפיסת עולמם ולהשקפתם. חלקם השקיעו מאמץ בטיפוח הקשר עם היישובים שבאחריותם, ואילו אחרים הזניחו אותו והתרכזו בפעילות הצבאית העצימה בהקשר ההפגנות על הגדר וההתרעות בגדר ובמאמץ הרב שהושקע בתחזוקת המכשול.

בעקבות בניית המכשול סביב רצועת עזה חל, כאמור, שינוי ביחס של צה"ל לכיתות הכוננות של היישובים. ההערכה שרווחה בקרב מפקדי צה"ל בעקבות הקמת המכשול הייתה, שתרחיש פשיטת מחבלים היה לפחות סביר. הערכה זו הייתה אחת הסיבות המרכזיות לעדיפות הנמוכה שקיבלו כיתות הכוננות.

מהראיונות שנערכו לאחר 7 באוקטובר עם רבש"צים וחברי כיתות כוננות של יישובי הנגב המערבי אפשר ללמוד על ההרעה שחלה בכלל הרכיבים הקשורים בכיתות הכוננות, או לפחות על התחושות שהדבר עורר בקרב אנשיהן. אביתר עמר, רבש"ץ זיקים, דיבר על התסכול שחש עקב היחס לכיתות הכוננות ומכך שלא קיבלו את הציוד המתאים: "בכללי אני יכול להגיד את זה כי אנחנו היינו אכולי תסכול על הדבר הזה בצורה... לא יודע איך לפרוס את כמות התסכול כשאני עוד לא בתפקיד הזה [רבש"ץ] הרבה זמן [...] [לנוכח] היחס פה של הבט"ש (ביטחון שוטף), והתפיסה של הבט"ש פה, והתפיסה של 'גבול חכם'. אנחנו היינו שבוע-שבועיים מלפני להכניס פה רכבים חכמים שמחליפים את הסיורים שלנו בכלל. ושאתה מבין מה הסד"כ ששומר עליך בסוף שבוע אתה אומר 'אוקי'. ללכת לישון רגוע אתה לא הולך".⁹

7 פד"ם, **המרחב המבצעי והמכשול להגנה על עוטף רצ"ע - 'זוהר דרומי' - עיקרי התפיסה המבצעית** (מצגת), 10 במאי 2015, שקופית 113.

8 רע"ן העורף עסק בכלל ההיבטים של הכנת העורף האזרחי לשעת חירום, כך שההגמ"ר המתמקד בכוח הצבאי היה רק אחד מהתחומים שבהם עסק.

9 **ריאיון אביתר עמר, רבש"ץ זיקים**, 9 בנובמבר 2023.

אור חווה, רבש"ץ קיבוץ ארז, דיבר על שחיקת מרכיבי הביטחון בעקבות הקמת המכשול: "אמרו את זה בפה מלא 'חבר'ה, המכשול עומד להסתיים, אפשר לצמצם, לא יהיה אירוע' [...] מבחינת מרכיבי הביטחון [...] יש גדר אינדיקציה שהייתה מתריעה בפלוגה, ומיד אחרי שבנו את המכשול, הצבא לאט לאט הפסיק להתייחס להתרעות הגדר [בקיבוץ] ומרמה, שכל התרעה בגדר הצריכה את הצבא להגיע ליישוב. אז גם ברמת הרבש"ץ לחזל"ש אירוע, וגם המערכות בצבא כבר הפסיקו לעבוד. הם כבר לא קיבלו את התרעות הגדר ביישוב. אז לא הייתה התייחסות בכלל לגדר. [...] וכן"ל עם הקשרים. בהתחלה היו קשרים צבאיים, היה קשר עם החמ"ל הגדודי, עם החמ"ל הפלוגתי. לאט לאט לקחו את הקשרים הצה"ליים, שמו לנו פה איזה קשר 'מוטורולה' אזורי, וגם הקשר 'מוטורולה' אזורי לא עבד [...] כל התקשורת [עם הצבא] עברה לווטסאפ".¹⁰

סוגיית כלי הנשק של חברי כיתות הכוננות היא אחד הנושאים שעוררו ביקורת ומחלוקת, ואולי גם שבר, באמון שבין הצבא לציבור. בתקשורת התפרסם כי בעקבות סדרה של אירועי גנבת נשק מיישובי עוטף עזה החל צה"ל בהסדרה והקשחה של הנהלים לאפסון נשק ביישובי העוטף במחצית השנייה של שנת 2020. שינוי הנהלים הקשה על הפעילות השוטפת של כיתות הכוננות ביישובים.¹¹ זו הייתה התחושה גם של אנשי הביטחון בחלק מהיישובים. כך למשל אמרו בריאיון איתם ניסים דקלו, סגן רבש"ץ נחל עוז, ובני מאירוביץ', מפקד כיתת הכוננות: "ובסופו של דבר לקחו לנו את הנשקים. זה היה מצחיק, שלפני אימון אילן [פיורנטינו, רבש"ץ נחל עוז] היה עובר בין הבתים עם הקלנועית, עם הקלאב־קאר, והיה מחלק לנו את הנשקים. כל אחד רשום לו השם על הנשק. זה באמת היה מגוחך, אבל אני באיזשהו שלב כבר הבנתי שזה לא הולך לשום מקום".¹²

אולם בניגוד לתחושות ולפרסומים הרבים בנושא, לא הייתה הוראה של גורם מוסמך שחייבה את הפקדתם של כלי הנשק בנשקיות היישוביות. ההוראות הקובעות בעניין זה היו הוראות חטיבת המבצעים, פיקוד הדרום, אוגדת עזה והחטיבות המרחביות מהשנים 2019–2020, שבכולן נקבע כי

10 ריאיון אור חווה, רבש"ץ ארז, 3 בדצמבר 2023.

11 לדוגמה: תמיר סטיינמן, "פרסום ראשון: בניגוד לרצונם, חברים בכיתות הכוננות בעוטף הנוחן על ידי צה"ל להחזיר את נשקיהם", **N12**, 1 בספטמבר 2020.

12 ריאיון עם ניסים דקלו ובני מאירוביץ', כיתת הכוננות נחל עוז, 9 בנובמבר 2023. אילן פיורנטינו ז"ל נהרג ב־7 באוקטובר 2023 בזמן שהגן על הקיבוץ.

ביישובים שהוגדרו קדמיים (0-4 ק"מ מהגדר)¹³ יוחזקו כל כלי הנשק בבתים של חברי כיתות הכוננות. בפקודת מטכ"ל האחרונה שנכתבה בנושא, הוגדרו שתי אפשרויות לאפסון הנשק "במחסן נשק בישוב [...]" או כספת או התקן ביתי [בביתם של חברי כיתות הכוננות]¹⁴. אוגדת עזה הגדירה בפברואר 2020 ל"ישובים צמודי גדר וקדמיים – נשק לכל חבר מחלקת הגנה בבית לפי 100% מתקן המחלקה"¹⁵. לא ידוע על מסמך מאוחר יותר ששינה את הפקודות האלו, וגם לא שניתנה הוראה המחייבת את החזרת כלי הנשק לנשקיות. אולם בפועל, גם אם לא ניתנה הוראה מפורשת בכתב או בעל פה לאיסוף כלי הנשק, הייתה זו רוח הדברים בשיחות עם חלק ממפקדי הגזרה. לעיתים, נוחות לוגיסטית היא שהנחתה את הדברים.¹⁶ בביקורת נשקיות שנערכה ביולי 2023 בחטיבה הצפונית נמצא, כי בחצי מהיישובים הוחזקו רוב כלי הנשק בבתים ובחצי מהיישובים בנשקיהם. ניתן להסיק מכך שלא הייתה אכיפה או, לחלופין, שההחלטה הושארה בידי הרבש"צים והנהלת היישובים.

גם רכיב האימון של כיתות הכוננות נשחק ונפגע, ובכלל זאת שימור כשירות הירי באמצעות מטווחים תקופתיים. אימון של כיתות הכוננות כלל יום אימונים אחד או שניים בשנה בבית הספר להגנת היישוב. אימון זה התמקד ברמת הפרט (מטווחים, תרגולות וכדומה). לאימונים אלה היו מקצים כמות מצומצמת של תחמושת, וזה השפיע על היקפם ועל איכותם. כיתות הכוננות היו אמורות גם לערוך תרגיל אחד בשנה ביישוביהם. בתרגילים אלו תורגל תרחיש של חדירת חוליה בת שלושה או ארבעה מחבלים ליישוב (בתרחישים נתנו כוחות התע"ם מעטפת ליישוב וסייעו בלחימה ובסריקות). חלק מהרבש"צים ניסו ליזום, במידה שונה של הצלחה, אימונים ותרגילים נוספים. כך על פי שי

13 על החלוקה "המטרית" של היישובים לפי המרחק מהגבול, ראו: אשתר, **תקומת ההגנה המרחבית**, עמ' 33-34.

14 אמ"ץ-חטיבת המבצעים, **מרכיבי הביטחון והגנת היישוב**, יוני 2019; פד"ם, **תחקיר נשקים בהגמ"ר בפיקוד הדרום – סיכום הרמ"ט**, 7 באפריל 2020; אוגדה 143 - אג"ם, **נוהל הגנת יישובים**, 3 בנובמבר 2022; חטמ"ר 7643 - עורף, **תכנית הגנת היישוב לשגרה ולחירום**, אוקטובר 2022.

15 אוגדה 143, **שט-מנ 1497**, 26 בפברואר 2020.

16 **ריאיון רס"ן (במיל') א'**, על ידי עודד מגידו, 5 באוגוסט 2024. א' שימש מפקד בית הספר להגנת היישוב, המכשיר ומאמן את הרבש"צים ואת כיתות הכוננות, בשנים 2013-2020. הוא פעל בתחקור כיתות הכוננות ב-7 באוקטובר מטעם חיל הגנת הגבולות. דוגמה למצב שיצרו ההנחיות היא הנחיותיו של רמ"ט פיקוד הדרום באפריל 2020 בעקבות דו"ח תחקיר שעסק בגניבות נשק בהגמ"ר. הרמ"ט הנחה שביישובי 0-4 ק"מ כלי הנשק יהיו בידי האזרחים בהתאם לפקודת אמ"ץ, אך סייג זאת באמירתו כי אזרח שאינו יכול לאפסן את הנשק בבית, על פי הפקודות, יאפסן את הנשק בנשקיה ביישוב. לגבי יישובים 4-7 ק"מ הנחה שכלי הנשק יאופסו בנשקיה.

אשר, סגן רבש"ץ כיסופים: "כן, אם פעם היו קצת יותר אימונים וגם היינו יכולים, נגיד, לטווח בצורה סבירה, נגיד פעם בחודש לירות במטווחים [...] בשנתיים האחרונות זה בכלל לא קרה".¹⁷

מכך עולות שאלות מערכתיות רבות, ובהן: מה הייתה הציפייה מכיתות הכוננות, ומה היה חלקן בתפיסת ההגנה; גם שאלות על בניין כוחן ועל ציודן. האם נלקח בשל הצורך בצמצום האמצעים או האם הייתה כוונה לחדש את האמצעים ולהתאימם למשימה. אולם, שער זה יעסוק בשאלות נקודתיות ומקומיות יותר. הוא יבחן את פועלן של כיתות הכוננות במצב הבלתי אפשרי אליו נקלעו בבוקר השבעה באוקטובר.

על המאמרים בשער

בשער זה ארבעה מאמרים על כיתות כוננות שלחמו ב־7 באוקטובר בנגב המערבי. סיפורי גבורה; מעטים מול רבים; לוחמים שעזבו את ביתם כדי להגן על הקהילה ועל היישוב. מאמרים אלה הם דוגמה למחקר יסודי לצד רצון שלנו להצדיע לגיבורים ולאמיצים שעשו כל שביכולתם.

מאמרו של ד"ר **עודד מגידו** מתאר את הלחימה של כיתת הכוננות ושל תושבים נוספים **בקיבוץ בארי** מרגע חדירת המחבלים לשכונות המגורים ועד לפינוי התושבים ששרדו. זהו תיאור קרב של מעטים מול מאות מחבלים שפלשו לשטח הקיבוץ, כבשו שכונות, רצחו עשרות תושבים וחטפו אחרים. למרות נפילתו של הרבש"ץ בתחילת הקרב ועל אף היפגעותם של חברי כיתת כוננות נוספים, האחרים לחמו, הובילו כוחות צבא ומשטרה ופינו תושבים במשך יממה ובכך הצילו רבים.

בקרב של כיתת הכוננות של **קיבוץ כפר עזה** עוסק מאמרו של תא"ל (במיל') **שמאי רן**. רבים מחברי הכיתה נפגעו בשעה הראשונה ללחימה, מרביתם באזור הנשקיה, שאליה הגיעו על מנת להצטייד בנשק. אנשי כיתת הכוננות של כפר עזה נקלעו למארב של מעטים מול רבים, שלא הותיר להם סיכוי. לאמיתו של דבר, פחות משעה לאחר חדירת המחבלים חדלה כיתת הכוננות מלפעול ככוח מאורגן. רן מתאר את הקרב ואת הנסיבות שהובילו לפגיעה הקשה בכיתת הכוננות וביישוב.

¹⁷ ריאיון עם שי אשר, סגן רבש"ץ כיסופים, 20 בנובמבר 2023.

בקיבוץ רעים, אשר נמצא בצומת דרכים שדרן עברו מחבלים רבים, יצאו שישה מחברי כיתת הכוננות להגן על ביתם ועל חבריהם כנגד כשישים מחבלים שחדרו משלושה כיוונים שונים בשעה 07:55. ד"ר **ענת שטרן** בחנה את הלחימה שהם ניהלו כמעט לבדם עד הגעת כוח מהיחידה הרב־ממדית בשעה 11:40, ואת הסיבות לכך שחברי כיתת הכוננות בסיוע תושבים ספורים הצליחו למנוע פגיעה נרחבת בקהילת רעים.

כאשר הגיע הכוח הצבאי הראשון ל**קִיבוץ מגן** בשעה 13:30, הסתיים זה מכבר הקרב שניהלה כיתת הכוננות יחד עם תושבים אחרים כנגד מחבלי הנוח'בה. על אף שהללו פוצצו את גדר הקיבוץ, בלמה כיתת הכוננות את כניסתם לבתי התושבים והגנה לבדה על הקיבוץ. מחקרה של **נגה לינדנשטראוס** מתאר את הקרב ומנסה לפענח את מקורות ההצלחה: האם הייתה זו הטופוגרפיה הייחודית של הקיבוץ, מה הייתה תרומת האויב לכישלוננו, ובעיקר, כיצד ההכנות המוקדמות, הערנות, המקצועיות והנחישות של לוחמי כיתת הכוננות הביאו לניצחון בקרב על מגן. מחקר זה עודכן על ידי המערכת בעקבות התחקיר המבצעי.

שלושת המאמרים הראשונים הם פתח דבר לחקר האירועים בקיבוצים בארי, כפר עזה, ורעים. המאמר הרביעי, בהתאם להשתלשלות האירועים, מתאר את הקרב בקיבוץ מגן, שנערך כולו על ידי כיתת הכוננות של הקיבוץ. מחקרים ראשוניים אלה מתארים את גבורתם של חברי כיתות הכוננות ושל תושבים נוספים בארבעה קיבוצים, אך גם מרמזים על הסוגיות שהצבענו עליהן – השפעת הקמת המכשול על מוכנות כיתות הכוננות, על אימוץ וצידן ועל נושאים נוספים בהקשר של ההגנה המרחבית. השלמת המחקר ההיסטורי על כיתות הכוננות בכל היישובים ועל אודות הפקודות והמעשים שהיוו את התשתית והרקע ללחימתן ב־7 באוקטובר, תאפשר ללמוד על רכיב חשוב זה בהגנת הנגב המערבי ובכלל גזרות המדינה.